

mőr formában 2004-ben cikksorozat számolt be, melyet kiegészített Lángi József Jékely Zsomborral közösen írt elemzése.⁹

A falu történetéhez aránylag jó forrásanyaggal rendelkezünk. Ennek kiindulópontja az a többször átírt, 1270-es oklevél, melyet István még mint ifjabb király bocsátott ki a Rosd nembeli Endre fia Mihálynak. Ebből megtudjuk, hogy a két Lónya nevű falut Bánk bán vásárolta, és azokat vejének, Simonnak adományozta. Simon a birtoktestet tovább gyarapította vásárlásokkal, de magtalan halála után az a királyra szállt, aki azt érdemeiért Mihály ispánnak adományozta.¹⁰ Mihály második felesége a Hontpázmány nembeli I. Kozma lánya volt, aki férje halála után annak korábbi házasságából származó leányát gazdagon kiházasította, s ezért kárpótlásul férje egykori javai közül három falut kapott, köztük Lónyát is.¹¹ Ebbéli birtokában az asszonyt második férjével, Berenthei Nána fia Jakabbal együtt 1285-ben IV. László király is megerősítette.¹² Az ő leszármazottjuk a Lónyai család, amely tehát erről a birtokközponttól vette a nevét (Lónyay), és évszázadokkal később is ide temetkezett.

Magáról a templomról kevesebbet árulnak el a források. A pápai tizedjegyzékek a zempléni főesperességben hozzák a lónyai Szent Péter és Pál-templomot,¹³ s ezt az adatot újabban ehhez a településhez szokás kötni.¹⁴ Összhangban áll ez azzal az említéssel, amely Lónya Szent Péter-templomára vonatkozik 1429-ből.¹⁵ Ezek szerint a falunak működő temploma lehetett az 1330-as években – ami a művészettörténeti elemzéssel összhangban áll.

A templom jelenlegi formájában két részből áll: az egyterű, téglalap alaprajzú hajóból (belmérete 11,8×6,8 m) és a négyzet alaprajzú szentélyből (4,28×4,28 m). A hajó tömbje magasabbra emelkedik a szentélyénél, és tetőzete is jól elkülönül (*2. kép*). A szentély északi oldalán egy befalazott ajtó egykor a sekrestyébe vezetett, melynek alaprajzát törtkővel jelezték. Belmérete 3×4,2 m volt. A sekrestye déli falában téglalap alakú falfülke nyílt. Térlefedése dongaboltozatos volt, melynek déli boltválla és a templom keleti falán észlelt lenyomata, továbbá egykori fél-tetős fedésének gerendabekötései a homlokzatokon észlelhetők. Az egykor a sekrestyével érintkező falak kivételével egyszerű rézsús lábazat fut körbe; párkánynak nincs nyoma. A szentély déli és keleti falán egy-egy félköríves, rézsús bélletű ablak nyílik. Hasonló, de eltérő magasságú ablakból négy is található a hajó déli homlokzatán: ezek közül a két keleti egyforma magas, az ettől balra lévő magasabbról indított, a legnyugatabbi pedig még feljebből indul, ezért magassága alig több a nagyobbak felénél – és azoknál keskenyebb is. A nyugati homlokzaton legfelül egy kereszt alakú nyílás látható, ez alatt egy félköríves, párhuzamos bélletű (a délieknél kisebb méretű) ablak és a csúcsíves, bélletes kapu található. A hajó boltozatlan,

2. A templom délnyugati nézete

a szentélytől csúcsíves diadalívvel válik el. A szentély keresztboltozattal fedett, a bordaprofil egyszer hornyolt hasáb (*3. kép*). A zárókő lapos, díszítetlen korong. A bordák gúlában végződő konzolokról indulnak. A déli szentélyfalban háromszögben végződő, a keleti fal bal oldalán nagyobb, téglalap alakú falfülke helyezkedik el. Háromszögű záródásúak a hajó északi és déli falában, a diadalív közelében feltárt fülkék is.

A jelen állapot az elmúlt évek restaurálása során alakult ki. Ekkor emelték meg a hajó falkoronáját, amely azelőtt a szentéllyel azonos magasságú volt.¹⁶ Ekkor bontották ki a déli fal nyugatról második ablakát és rekonstruálták a többi eredeti formáját, melyeket korábban megnagyobbítottak. A megemelt nyugati oromfalban kiegészítették a kereszt alakú ablak felső részét. A szentélytérben szintküllyesztést valósítottak meg.

Jóllehet felmerült korábban, hogy az emelt szentély éppen a templom korai keletkezési korával függhet össze,¹⁷ aligha kétséges, hogy ez egy XVII. századi átalakítás eredménye. Bartos György és Fülöp András úgy véli, erre az 1657-es lengyel dúlás után kerülhetett sor. Ugyanekkor süllyesztették le a hajó padlószintjét is, melynek középkori állapotára az alapozási padka vall.¹⁸ A lónyai református gyülekezetre 1595-től vannak adataink.¹⁹ Ők emelték meg a padlószintet a XVIII. század során, s ezzel

egykorú a stukkódíszes szószék is (koronája 1776-os évszámú), valamint az 1781-ben ácsolt, impozáns harangtorony.

Maga a középkori templom sem egyetlen periódusban épült. A falkutatás során bebizonyosodott, hogy a nyugati falon átalakítások történtek. Míg a kapu kőkerete és az azt befoglaló téglafal egykorú, annak téglamérete (28×13×6–6,5 cm) eltér a szentélyétől (25–26,5×9,2–10×8–8,5 cm). Itt tehát a nyugati fal nagyobb mértékű átépítése következhetett be, amely egybeeshetett a nyugati karzat kialakításával.²⁰ A nyugati fal karzatablaka is utólagos, mivel egy korábbi falképet roncsol.²¹ A kutatók a szentély boltozatát is utólagosnak vélik, noha itt kutatásra a falképek miatt nem került sor.²² Azonban figyelembe kell vennünk, hogy ugyanez a bordaprofil tér vissza Csarodán is, ahol a boltozatot a kutatás határozottan egykorúnak tartotta a templom többi részletével. Ennek alapján felvethető, hogy a boltozás Lónyán sem önálló periódus eredménye, hanem a templom első fázisához tartozik. Számolnunk kell építés közbeni kisebb leállásokkal is: így a sekrestye alapozása nem volt kötésben a szentélyével, de a szentélyfal csorbázata azt mutatja, hogy falaik már együtt épültek.²³ Feltételezhető, hogy a déli fal legkisebb ablaka az eredeti nyugati karzattal függött össze, melyet idővel átalakítottak.²⁴

Ennek a korai állapotnak a meghatározásához kevés biztos kapaszkodónk van. Maga az egyszerű alaprajz a támpillér nélküli négyzetes szentélyével önmagában nem köthető évszázadhoz.²⁵ Az ablakformák, melyek itt sem maradtak ránc eredeti formában, szintén nem jelentenek olyan szilárd támpontot, hogy ennek alapján biztosat mondhatnánk. A félköríves, rézsús bélletű ablakok kétségkívül Árpád-kori jellegűek, de használatuk későbbi korokból is ismert.²⁶

A templom datálásához tehát legtöbb segítséget az ad, ami mindig, még lappangó korában is legnagyobb értéke volt: a kifestése. A feltárás során három réteg került elő. A legkorábbi réteg közvetlenül a vakolatlan téglafalra került, amelyet az építés után nem vakoltak, csak fugáit besimítva eldolgozták. Erre a felületre felhordott 2–3 mm vastag mészrétegre került a déli hajófalán Szent György ábrázolása, a diadalív déli oldalán három szent (Szent Miklós, egy ismeretlen női szent és Szent Julianna), az északon Köpönyeges Mária és egy azonosítatlan szent.²⁷ A diadalív belső oldalán két-két azonosításra váró szent foglal helyet.²⁸ Ugyanehhez a réteghez tartoznak a felszentelési keresztetek is (a szentélyben négy, a déli és északi hajófalán három-három, a nyugatin kettő). A diadalív nyugati falára került falképek szorosan összefüggének a közelükben (mintegy másfél méterre) található fülkékkel: bizonyára a mellékoltárokhoz tartoztak. Mindez arra vall, hogy ez az első réteg a templom építésével és használatba vételével szoros összefüggésben, azzal közel egy időben keletkezhetett. Stílusban a falképek közeli kapcsolatban állnak Csaroda, Laskod, Gerény (Горяни) és Palágykomoróc (Паладь Комарівци) első rétegével. Ezeket különféleképpen datálták a XIII. század vége és az 1330-as évek között.²⁹ Fogódzópontot szolgáltathat az ikonográfia: a Köpönyeges Mária témája ugyanis a nyugati művészetben is ritka 1300 előtt,³⁰ ezért aligha feltételezhetjük ennek hazai megjelenését a XIII. század végén.³¹

A felső határt viszont a templom 1332-es első említése adja meg a pápai tizedjegyzékekben. Ez összecseng az Árpád-kori jellegű ablakformák és a „modern”, gótikus bordás boltozat alkalmazásával: ezeket azonos periódus-hoz tartozónak leginkább a XIV. század első évtizedeiben lehet elképzelni. Mindez megkérdőjelezi azokat a felvételeket, amelyek a templom építését még Bánk bán vagy Simon idejébe, a XIII. század első felére tették,³² és inkább az új tulajdonosok, a falut 1285-ben megszerző és megtartó Nána fia Jakabnak és az 1320-as években szereplő közvetlen leszármazottainak (az első Lónyaiaknak) a korát valószínűsíti.

3. A szentélybelső kelet felé

A szentély teljes kifestésével járó második réteg (melynek töredékei a hajóban is előkerültek) feliratos datálása (*Anno d[omi]ni [...] XIII*, vélhetőleg 1413) összhangban állhat a templom megújításával.³³ A harmadik periódus, melyet egy elveszett felirat nyomán 1631-re szokás tenni, már az épület református használatával függ ösz-

szre,³⁴ amelynek évszázadai (kisebb változtatásokat nem számítva) épen őrizték meg számunkra az Észak-Alföld szakrális művészetének egyik páratlan alkotását.

A fényképeket Mudrák Attila készítette, az alaprajz forrása: OLTAI 2004. 343.o.

JEGYZETEK:

- ¹ RÓMER 1874. 127.
² HENSZLMANN 1887. 263.
³ LUX 1940. 236.
⁴ Babus Jolán 1951-es kéziratát idézi: LÁNGI 2004. 357–358. és JÉKELY–LÁNGI 2009. 184.
⁵ KOROKNAY 1960. 115–117.
⁶ Ezt követően, 1995-ben került sor a templom teljes külső vakolatcseréjére, minden műemléki felügyelet nélkül, melynek következtében a külső rétegek szinte teljesen elpusztultak. 1996-ban a kapu vakolatdíszének állagromlása miatt került sor kiszállásra. LÁNGI 2004. 358.
⁷ A munkálatokban Lángi József mellett részt vett B. Juhász Györgyi, Gedeon Péter, Répásy Viktor és Jakab Magdolna. LÁNGI 2004. 358.
⁸ OLTAI 2004. 348–356.
⁹ BARTOS–FÜLÖP 2004a. 341–348.; OLTAI 2004. 348–356. és LÁNGI 2004. 357–374.; JÉKELY–LÁNGI 2009. 184–213.
¹⁰ ÁUO VIII.: 259–261.: No 176. – vö.: KARÁCSONYI 1900/1901. I.: 157., III.: 22. – KARÁCSONYI 1995. 173., 932.
¹¹ FEJÉR IX/6.: 83.; KARÁCSONYI 1900/1901. II.: 235. – KARÁCSONYI 1995. 688.
¹² 1285/1358: MOL, DL 84285; REG. ARP. II/2–3. 364–365.: No 3397.; KARÁCSONYI 1904. 76.
¹³ MON. VAT. I/1.: 251., 323., 331., 345., 361.
¹⁴ GYÖRFFY 1963. 543–544. ezeket az adatokat még nem kapcsolta össze, de erre utal: MEZŐ–NÉMETH 1972. 68., MEZŐ 2003. 385. Megjegyzendő, ismert egy Lónya Zemplén megyében is a Bodrog közelében, mely a Rozgonyiak birtokában volt. AO V.: 30.: No 13.; KARÁCSONYI 1900/1901. I.: 106–107. – KARÁCSONYI 1995. 120–121. – ld. még: FEJÉR IX/2.: 614., AO V.: 315. No 179.
¹⁵ LUKCSICS 1931/1938. I.: 226.
¹⁶ JÉKELY–LÁNGI 2009. 184. szerint a középkori falkoronák magasságának helyreállítása nem hiteles.
¹⁷ A magasított szentélyt altemplom-reminiscenciának tartotta, s így a XIII. század elejére tette KOROKNAY 1960. 116.
¹⁸ BARTOS–FÜLÖP 2004a. 345–346.
¹⁹ MMT XI.: 50–51.
²⁰ BARTOS GYÖRGY: *Kutatási dokumentáció*. Kézirat. Budapest, 2000. 6. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: D 38555.

- ²¹ Lángi József megfigyelése, idézi BARTOS 2000. i. m. 6. – vö.: GEDEON PÉTER – JAKAB MAGDOLNA – LÁNGI JÓZSEF – RÉPÁSSY VIKTOR: *Lónya, református templom, a hajóban végzett falképfeltárás dokumentációja*. Kézirat. Budapest, 2004. 6. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: 40142.. az ablakot 1902 körül nyitottak mondja.
²² BARTOS–FÜLÖP 2004a. 344. Bartos megfigyelése szerint a szentélyboltozat téglamérete valamennyi más falazatétól eltér, ld.: BARTOS GYÖRGY: *Kutatási dokumentáció*. Kézirat. Budapest, 2000. 7. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: D 38555.
²³ BARTOS–FÜLÖP 2004a. 344.
²⁴ Bartos György 2000-es kutatási programjában szerepelt az egykori nyugati karzat vizsgálata, ennek eredményeiről azonban nem számolt be. A mai nyugati karzat mellvédjén XVIII. századi felirat szerepel, ennek északi bővítésére 1820-ban került sor. BARTOS–FÜLÖP 2004a. 347.
²⁵ Ehhez ld.: SZAKÁCS 2011a. 13–15.
²⁶ LUX 1940. 236. ennek alapján tartotta XIII. századnak. Az ablakformák datálási problémáihoz ld. SZAKÁCS 2011a. 20.
²⁷ Részletesen bemutatja az együtttest LÁNGI 2004. és JÉKELY–LÁNGI 2009.
²⁸ A diadalív szentjei feje fölött felirattöredékek olvashatók. Jelenlegi állapotukban a déli oldal férfiszentjeihez tartozók ígéretesebbek: a bal oldali szerzetes feje feletti *Gal...*(?) betűk esetleg Szent Gálnak a középkori Magyarországon viszonylag elterjedtebb kultuszával (vö.: MEZŐ 2003. 87–88.) hozható összefüggésbe. A másik, szakállas, könyvet tartó férfiszent „Jo” betűje az azonosítási lehetőségek tágabb körét nyitja meg.
²⁹ Ehhez ld.: LÁNGI 2004. 364–366. – továbbá: JÉKELY–LÁNGI 2009. és a jelen kötet vonatkozó tételeit.
³⁰ Korai példái Duccio: Ferencesek Madonnája (Siena, Pinacoteca Nazionale, 1290-es évek) és Maestro delle Palazze: Utolsó ítélet freskó (egykor a Spoleto melletti S. Maria inter Angeli klarissza kolostorában, a sinopia ma: Museo Nazionale del Ducato di Spoleto, 1290–1300 körül).
³¹ A témához alapvető LÁNGI 2006. 53–54.; GOMBOSI 2008. 20., 130–131.
³² Vö.: KOROKNAY 1960. 116.; SZATMÁRINÉ 2000. 110.; JÉKELY–LÁNGI 2009. 184.; GOMBOSI 2008. 131.
³³ BARTOS–FÜLÖP 2004a. 344. A szentélyboltozat ehhez a periódushoz való kapcsolása nem tűnik indokoltnak.
³⁴ BARTOS–FÜLÖP 2004a. 345–347.; LÁNGI 2004. 371–373.